

ЕКОНОМІКА

Володимир Савченко

●

ЧИ НАБЛИЖАЄМОСЯ МИ ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ?

Україна підійшла до порога третього тисячоліття. Підійшла не такою, як того б хотілося. Абсолютній більшості з нас дуже важко в матеріальному та моральному плані. Злигодні і зневіра придавили до дна суспільного буття, зробивши жалюгідне існування об'єктивними реаліями сьогодення.

А згадаймо початок дев'яностих років. Повернемось до них не для того, щоб перевірити свою пам'ять чи важко зітхнути від сподівань, що не збулися. Відтворення подій останнього періоду необхідне для поглибленого аналізу економічної ситуації у державі та пошуку шляхів виходу з кризи.

При викладі інформації автор буде намагатись уникати публіцистики і епічного стилю, хоча це дуже важко — надто актуальна тема та несподівані рішення владних структур держави щодо соціально-економічної політики України.

У ті часи радість, захоплення й ейфорія оволоділи нами. Ще б пак: тут тобі і самостійність, і демократія, і майже прозорі кордони із Заходом та ліквідація «залізної завіси», і конверсія, і, нарешті, відхід від тієї осоружної та такої, що всім набила оскому, командно-адміністративної економіки.

Розпочали проводити ринкові реформи, не дуже добре знаючи, що це таке. Відчували тільки, що все буде, як у них, в омріяній Європі, та ще в далеких і не менш бажаних Америці чи Японії. Недалеко відійшов той час, коли один з керівників новоствореної держави Україна запитував: «Ви скажіть мені, що ми маємо будувати?». На сьогодні він піднявся ще вище у службовій ієрархії і, напевне, знає, куди ми рухаємось. Повинні б здогадуватись про це і ми, рядові жителі держави. Адже після чотирирічних баталій під загрозою розпуску парламенту в одну з темних ночей (пам'ятаєте у М. В. Гоголя: «Ні, ви не знаєте української ночі!») була прийнята Конституція, в якій з деякими протиріччями та все ж досить зрозуміло вказується на доленосний шлях до ринкової економіки. Питання в тому, де відшукати шлях чи хоча б проторовану кимось стежину, яку можна потім розширити і перетворити у швидкісну ринкову магістраль. Теоретики від економіки та управлінці постійно твердять, що таку дорогу вони віднайшли, і ми по ній впевнено крокуємо. Хочеться їм вірити. Тільки от відстань не скорочується, а компас керманів шалено крутиться, як на Північному полюсі. То, може, ми рухаємось в інший бік чи потрапили у прірву і бігаємо по її дну, думаючи, що направляємось уперед?

Ми всі вийшли із соціалістичної системи, там вирости, вивчилися, попрацювали, а будучи керівниками, й інших у такому ж стилі виховували. Тому не дивно, що подумки та в своїх діях ми повсякчас повертаємось до стилю і методів минулого. А тут ще й менталітет... «Один крок вперед, два назад», — так визначив би наше становище вождь минулої епохи. Такий стан речей можна вважати закономірним, але вирішенню проблем це дуже заважає. Постійно виникають непередбачувані ситуації. Вибирали Президента одних поглядів та намірів, главенствує ж над нами та сама, за паспортом, але вже зовсім іншого спрямування людина. Приклади можна продовжувати. Аналогічні метаморфози відбуваються на всіх рівнях різних гілок влади.

Економічне становище погіршується, рівень життя теж. У людей виникає озлоблення до владних структур та їх окремих представників. Одним з проявів такого ставлення є лайливі і насмішкуваті написи на рекламних листівках кандидатів у народні депутати всіх рівнів.

Минуле згадується з теплом. Повсякчас об'єктивною реальністю маячить відновлення старих форм організації суспільства. До того ж, у новоствореній державі Україна ми дуже різні і з дуже відмінними поглядами: націоналістичний Захід та інтернаціоналістський Схід, комуністичне село і ринкове місто, радянські пенсіонери і капіталістична молодь. Можна назвати ще чимало подібних напрямків та протиріч. Звичайно ж, автор має на увазі тенденції, а не стопроцентне спрямування населення.

Народний Рух України як сила, що в певний період часу активізувала прояви національної самосвідомості населення та в значній мірі ініціювала події по створенню держави, в основному спирався на творчу інтелігенцію гуманітарного напрямку. Провідних економістів, як теоретиків, так і практиків, у його складі не було.

Молоді теоретики-викладачі вищих навчальних закладів чи їх старші колеги, які взагалі займалися точними науками і досягли в них неабияких висот, з практичними діями щодо керівництва народногосподарським механізмом держави у нових умовах не справились та й справитись не могли. Бракувало практичного управлінського досвіду, відповідних контактів та набутого авторитету серед керівників середньої ланки адміністративного і господарського апарату. Крім того, кадрові призначення зачепили тільки верхівку. Наука довела, що коли змінити менш ніж 30 відс. працюючих, решта службовців «підімне» нових реформаторів, нав'яже свій стиль прийняття та виконання відповідних рішень. Виходячи з цього, Федеративна Республіка Німеччина на східних землях замінила весь управлінський апарат керівниками із західних територій.

У нас все закінчилось простіше — відставкою експериментаторів зі значним теоретичним та нульовим практичним багажем. Прийшли інші люди, які до цього вже були при владі чи дуже близько від неї. Вони мали погляди старої системи, а крім того, знали чого хочуть... в основному, особисто для себе. До цього спонукав і ярлик тимчасовості, який міцно прикріплювався до кожного з них. Як на екрані замиготіли нові прем'єр-міністри, віце-прем'єри, міністри та їх заступники. Керівники регіонального рівня навчатись в інших країнах не могли — не було коштів. Відносно цього ми ще довго залишимося неуками, закупореними у своїй українській наглухо запаяній посудині.

Всі управлінці як законодавчої, так і господарської ланок постійно намагалися «всидіти на двох стільцях», перемижували заходи явно ринкового характеру з тими, до яких вони звикли — командно-адміністративного напрямку. Тоді ми отримували своєрідний політико-економічний вінегрет, який був неприйнятний для поступального розвитку

держави. А ще частіше управлінці декларували загальні ринкові лозунги та стереотипи і нічого не робили щодо їх практичного втілення. Крім того, при прийнятті закону чи рішення з кожного питання доводилось враховувати тиск і диктат буквально з усіх сторін: Верховної Ради, Президента і його оточення, Міжнародного Валютного Фонду, Північно-Атлантичного пакту, Сполучених Штатів Америки, Європейського співтовариства та інше. У процесі роботи в самій Верховній Раді та в засобах масової інформації, а іноді і шляхом мітингів та голодівок «піддавлювали» націоналісти, риночники, комуністи, СНД-шники і так далі. Необхідно було проявляти політичну волю, робити свою справу розбудови держави. У такій ситуації керівництво країни прийняло «соломонове рішення» — в усьому довіритись чудодійній саморегулюючій силі ринкових відносин та порадам розвинених країн Заходу.

На голому місці, без традицій і напрацювань, розпочинати завжди важко. Давайте заглянемо в історію, визначимось, які були суспільні економічні відносини на терені колишнього Радянського Союзу.

Після приходу до влади більшовики зробили спробу замінити ринок державним виробництвом і розподілом. Вони мали намір анулювати приватну власність на засоби виробництва та налагодити планово-директивне господарювання.

У своїй книзі «Програма комуністів (більшовиків)», видання 1918 року, економіст-теоретик М. Бухарін так змалював основні постулати вчення: «Працюють разом, за виробленим і вирахованим трудовим планом. Підраховує центральне статистичне (лічильне) бюро, що на рік треба використати стільки-то і стільки-то чобіт, штанів, ковбаси, вакси, пшениці, полотна і так далі, підраховує воно, що для цього на полях повинна працювати отака-то кількість товаришів, на ковбасних заводах отака-то, у великих шевських громадських майстернях отака-то, — і ось відповідним чином розподіляються робочі руки. Все виробництво здійснюється за суворо розрахованим виваженим планом на основі точного обрахунку всіх машин і знарядь, усієї сировини, всіх робочих рук суспільства».

Ця спроба ввести планово-директивну економіку успіху не мала. Відбувся спад обсягів виробництва у місті і особливо на селі. Починаючи з весни 1921 року, керівники партії та держави на деякий час відкинули ідеологічні догми і розпочали впровадження ринкових принципів функціонування економіки. Завдяки своєчасно проведеній реорганізації та зусиллям багатьох дореволюційних спеціалістів нова економічна політика (неп) мала успіх. Була проведена ефективна грошова реформа, вперше у світовій практиці розроблені міжгалузеві балансові схеми, які стали основою для опрацювання методів ринкового планування, налагоджений госпрозрахунок у державній промисловості та інше. Це дало конкретні результати в розвитку народногосподарського комплексу країни. Така діяльність продовжувалась до 1929 року, коли почали створювати модель економіки, яку назвали соціалістичною. У комуністичну бухарінську доктрину були внесені деякі поправки та пом'якшення. У державному секторі залишилися урізані госпрозрахункові відносини, не скасували грошову систему, дозволили вільне працевлаштування (за винятком сільської місцевості) робітникам та службовцям. На селі в ході колективізації була експропрійована селянська власність, яку закріпили за колективними господарствами. Селянам залишили особисте підсобне господарство та обмежену торгівлю за цінами пропозиції і попиту.

В екстремальних ситуаціях радянська економіка довела свої переваги. Так, у другій світовій війні вона ефективно протистояла майже всій промисловості центральної та західної Європи, які потрапили під диктат Німеччини.

В умовах мирного розвитку планова система Радянського Союзу і табору соціалізму в цілому по темпах розвитку не змогла перемогти у виробничому змаганні з постіндустріальною економікою Заходу. Ситуацію не в силі були виправити ні численні експерименти М. С. Хрущова, включаючи нововведення з раднаргоспами чи паралельним керівництвом міських і сільських партійних комітетів, ні реформа, здійснена О. М. Косигінін. Промисловість паразитувала на природних ресурсах та потенціалі сільського господарства. Уповільнились темпи зростання валового внутрішнього продукту і продуктивності праці, назривала екологічна катастрофа. Суспільство охопила криза, яку пізніше назвали застоєм. Необхідні були рішучі комплексні заходи для виправлення ситуації.

Безкомпромісність та енергія, з якою Ю. В. Андропов почав чистити і перетрушувати державний апарат та наводити дисципліну, відразу ж дали результати, виражені у різкому зростанні обсягів виробленої продукції. Народу і керівникам середнього рівня настільки обридли розвал і деградація в усіх ланках народногосподарського механізму держави, що суспільство із схваленням поставилось до нововведень. Самих основ системи він реформувати не встиг, та, вірогідніш за все, і не збирався.

Процеси, що розпочалися у наступний період, були названі перебудовою. Економічна реформа бере свій початок з 1987 року. Вона надала підприємствам більшу самостійність. Та це призвело, в основному, до того, що вони стали ухилятися від виробництва не вигідної при даному рівні цін продукції і, навпаки, форсували випуск такої, яка була вигідна їм, але не потрібна суспільству. Об'єктивна ситуація, що характеризувалась товарним дефіцитом та монополізмом виробника, сприяла подібним діям. Реформа стимулювала процеси розбалансування народного господарства, поглиблення дефіциту (тоді ще прихованого) державного бюджету, неконтрольованого зростання незабезпеченої товарами та послугами заробітної плати працюючих в окремих галузях виробничої і торговельної діяльності. Вона стала каталізатором економічної кризи, яка збільшила кількість проблем та прискорила розвал Радянського Союзу.

Майже всі колишні республіки СРСР, а потім самостійні держави на новій карті світу пішли одним шляхом — сліпим сповіданням так званої монетаристської теорії. Вважалося, що після відмови від директивного втручання в економічні процеси ринок, який буде спонтанно створюватися, сам регулюватиме попит і пропозицію товарів, курси валют, величину заробітної плати тощо. Цим шляхом пішла й Україна.

Прошло шість років. Що ми маємо на сьогодні в реальних справах відносно добробуту держави і її жителів? Практично всі економічні показники України та рівень життя основної маси населення погіршилися в 2—4 рази і більше. Вбита віра народу в успіх нововведень, існує реальність повного відкату назад та чергового повторення вже пройденного шляху.

Такого результату ніхто у самій державі передбачити не те що не міг, але, як мовиться, і в жахливому сні подібного не присниться. Адже більшість людей на референдумі 1991 року висловились за самостійність України, в першу чергу, вбачаючи в цьому не тільки політичний підтекст, а і реальну можливість жити заможніше. Перед цим засоби масової інформації довго розповідали, що у нас все є і його дуже багато, що центр (Москва) оббирає та заважає розвиватись. До речі, стартові можливості дійсно були значні, але ми їх не використали.

Вже кілька років населення України зменшується на 350 тис. чол., в 1997 році — на 415 тис. чол. Якщо не стане молоді, а суспільство па-

ралізують хвороби, апатія та жах перед криміналітетом, то хто ж тоді буде розбудовувати наші ринкові відносини? Між тим, інертність і байдужість паралізували всі сторони життя населення. Навіть страйки та демонстрації затихли. Прошу, щоб мене зрозуміли правильно. Я за стабільність у суспільстві, більш того, вважаю, що такими заходами економіці можна тільки нашкодити, особливо якщо вони набирають затяжного і некерованого характеру. Але разом з тим це один з проявів волевиявлення народів демократичних країн, яким вони попереджують владну верхівку щодо необхідності зміни курсу чи ефективності керівництва. Наша верхівка підкреслює, що народ терплячий і має здоровий глузд. Це правильно, тільки спекулювати та доводити становище до температури кипіння не треба, тим більше, що результати діяльності держави ставлять під сумнів наявність останньої якості безпосередньо у самих керманівців.

Що дало впровадження ринкових відносин в Україні? Можливість вільної поїздки в інші держави, при наявності коштів мати товари та послуги в необхідному асортименті. Не густо... А ще вимушене тренування людей щодо виживання в умовах дикого капіталізму: прихованого безробіття, відсутності коштів, інфляції, необхідності харчуватись за рахунок присадибних ділянок та комерційного туризму. Теж не радує...

У глибині душі більшість з нас все-таки сподівається. На чергові революційні зміни в податковій системі, на іноземні інвестиції, на доброго Клінтона чи рішучого Бориса Миколайовича, на те, що Господь нарешті зглянеться. А ще — все на ту ж ринкову економіку. Чому вони там, на Заході, так заможно живуть, а ми оті реформи, що відразу змінять життя, ніяк не впровадимо? І чи дійсно ми такі далекі від їх впровадження, як нас запевняють? А якщо практично впровадили, то чому це не дає результату? Автор пропонує відкинути словесну мішуру та абсолютно конкретно дослідити дане питання.

Основні складові народногосподарського механізму ринкового типу такі: приватизація, вільне ціноутворення, стабілізація національної грошової одиниці, лібералізація зовнішньоекономічної діяльності і вільна торгівля, комерціалізація банківської системи та розвиток малого і середнього підприємництва.

Розглянемо деякі з наведених складових. Розпочнемо з приватизації — базового показника ринкових реформ.

Звичайно, приватна власність як мотивація до активної праці, — велика сила. Кожен з нас замислювався, чому ми відстаємо від найбільш розвинених країн світу, які сповідують іншу соціальну систему, в розвитку науково-технічного прогресу (можливо, за винятком оборонних галузей), а також щодо рівня життя населення та послуг, які йому надаються. Що це дійсно так, ми знали, незважаючи на інформаційні перепони та тиск пропагандистської машини, тупий і малоаргументований, зате стабільний та всеохоплюючий. Тому коли, наприклад, член політбюро в минулому розповідає, що тільки облетівши навкруг статуй Свободи у літаку, він зрозумів, наскільки високий життєвий рівень населення в Сполучених Штатах Америки, виникає відчуття огиди та відрази щодо блюзнірства і лицемірства сучасних високопоставлених хамелеонів.

На перший погляд здається, що радянська, старанно продумана і відпрацьована на практиці, система має значні переваги над працюючою методом проб і помилок, у деякій мірі хаотичною ринковою економікою. У ринковому суспільстві діє артилерійський принцип недолітпереліт — ціль, тоді як наші планові органи відразу досягали зазначеної мети методом математичного аналізу та відповідних рекомендацій, що мали силу закону. До переваг соціалістичної системи з позиції того часу можна було віднести наступні складові:

1. Своєчасно прийняті директивні плани та програми, чіткість і дисципліна при їх виконанні.

2. Комуністична партія, як система безальтернативного управління державою, і у зв'язку з цим відсутність міжпартійних чвар, частоті зміни органів виконавчої влади, зважена кадрова політика.

3. Упевненість людей в завтрашньому дні та забезпеченій старості, їхня віра в силу і могутність держави.

4. Націлення жителів країни на реалії життя. Відведення релігії та церкві ролі на задвірках держави (тоді це розцінювалось як позитив). Ідеологічне забезпечення перспективних і поточних завдань з допомогою марксистсько-ленінської теорії тощо.

Та було й інше. Система недостатньо «розкручувала» індивідуума на активну творчу діяльність, не стимулювала проявів особистості. Вона нагадувала розумну, але якусь інертну і, пробачте, кастровану особу.

Показник, який найбільше відрізняв розвинені країни Заходу від соціалістичного табору, — приватна власність на засоби виробництва, своєрідний культ особистої власності в суспільстві. Це вона дає впевненість у своїх силах, концентрує волю і енергію для її збереження і настирного примноження.

Тому ми на відповідному відтинку часу мали дві Німеччини та дві Кореї, де один менталітет населення і природні умови, однакові стартові можливості, а рівень життя — дуже різний.

До закріплення пріоритету приватної форми власності переходить і Україна. Хотілось би, щоб це було зроблено виважено і поетапно, коли кожен крок дає позитивні результати, а не розчарування та зневіру в успіху розпочатої справи. Адже при проведенні процесу приватизації ми дещо і втрачаємо. Приватна власність виходить із безпосереднього управління державою. Залишаються тільки економічні важелі, в основному через податки, які поки що ефективно не працюють. Між тим, в ряді випадків приватну форму власності отримують підприємства — монополісти (державні чи регіональні) — спадщина командно-адміністративної системи минулого.

Приватизація — дуже складний, важливий для формування справжнього господаря і водночас суперечливий процес трансформації системи соціально-економічних відносин. Він зачіпає інтереси всіх верств населення. Тому не допустиме формування приватизації «зверху», її перетворення в чергову оперативно проведену, але неефективну і навіть шкідливу кампанію, яка до того ж обросте чутками, часто безпідставними, щодо корупції, хабарництва та інше.

При проведенні приватизації необхідно прогнозувати, формувати і підтримувати нові конкурентоспроможні господарські системи, побудовані на приватній та колективній формах власності, які забезпечують ефективне господарювання у порівнянні з державними аналогами. Розвиток ринкової конкуренції докаже, які форми господарювання найбільш життєздатні в тих чи інших напрямках. Сам процес приватизації не повинен носити суцільний характер, має бути соціально, економічно і політично обґрунтований та зрозумілий для кожного жителя держави.

Органи влади у центрі і на місцях, які організують та контролюють процеси приватизації, повинні забезпечити максимальну гласність з відбором претендентів на об'єкт на конкурсній основі і розробкою бізнес-планів щодо ефективної роботи після проведення роздержавлення.

Проводити аукціонну торгівлю підприємствами, а також їх акціонування (що більш поширено) потрібно за балансовою вартістю, проіндексувавши її на показники відповідно до рівня інфляції. Амортизація

повинна бути проведена диференційовано. Наприклад, реальна вартість порівняно давніх будівель з цегли та каменю може бути залишена без змін — їх експлуатаційна надійність за цей час не зменшиться. Таким чином встановлюється мінімальна гарантована ціна об'єкта, що продається на аукціоні. Далі вона може зростати відповідно до ринкової кон'юнктури. На жаль, ця кон'юнктура незначна і знижується відповідно до затухання економічних процесів у країні та її регіонах, а також знаходиться у прямій залежності від ступеня тиску податкової системи. Потенційно збиткові чи навіть малоприбуткові в найближчому майбутньому підприємства попитом не користуються. Дехто приватизує їх за безцінь з метою зберегти на далеку перспективу, але і тут заважає необхідність тривалого консервування капіталу та побоювання щодо повернення минулої системи з її експропріаціями і теорією класової боротьби.

В основному мають попит підприємства торгівлі, точніше, приміщення під магазини та офіси в центральних зонах великих міст держави.

Приватизація повинна бути націлена на забезпечення більш високого рівня господарювання, продуктивності праці, зростання обсягів виробництва конкурентоздатної продукції. Без випереджаючого розвитку більш ефективного товарного виробництва закриття після приватизації діючих, хоча і технологічно недосконалих підприємств, які внаслідок паралічу платоспроможності в країні і втрати ринків збуту опинилися на грані банкрутства, призводить до повної зупинки економіки. Економічний розвал, розбазарювання, державних ресурсів під виглядом приватизації — прямий злочин перед українським народом.

Небезпечна ще одна крайність — вимоги перетворити виключно все у приватну власність. Як протидію цьому, доцільно навести приклад Сполучених Штатів Америки, де на підприємствах державної форми власності виробляється 40 відс. всього обсягу промислового виробництва. Між тим, більш явно вираженого представника ринкової економіки важко собі уявити.

Сили, які бачать в Україні у найближчому майбутньому тільки приватні форми господарювання, пропонують розподілити всю державну власність методом акціонування. Крім об'єктів, у сферу розподілу включаються земля і надра. Цим самим штучно роздрібнюється не тільки сама власність, а й організаційно та технологічно пов'язані з нею єдині господарські структури. У результаті вся економіка країни буде складатися з дрібнотоварних утворень з примітивною технологічною базою, які не зможуть найближчим часом конкурувати з високорозвинутими та технологічно досконалими закордонними корпораціями. На те, щоб у наших важких умовах дрібні структури еволюційним шляхом переросли в інтегровані на новітніх технологіях господарські системи, буде потрібен не один десяток років та значні інвестиції. До речі, на шляху такого переростання ми також чимало дров наламаємо і помилок наробимо. До того ж незрозуміло, для чого це робити, коли такі об'єднання, на наше щастя, вже створені і тільки залишилось надати їм сучасні технології та відповідну мотивацію до праці.

Нам треба створити належні економічні і правові умови для швидкого розвитку малого і середнього підприємництва, але не за рахунок штучного подрібнення діючих великих виробництв. При іншому підході країна втратить можливість розвитку великого бізнесу та прискорення науково-технічного прогресу.

Держава має законодавчо регулювати, а ринок стимулювати і підштовхувати реформування, оптимізуючи його з метою гармонійного розвитку господарських структур з різним рівнем концентрації виробництва та формами власності.

Приватизація вирішує далеко не всі економічні проблеми держави. Так, навіть при досить ефективному реформуванні економіки в Чилі 70 відс. підприємств, приватизованих там у 1974—1978 роках, розорилися або повернулися у державну власність, рятуючись від банкрутства. З цієї ж причини припинили приватизацію в Непалі у 80-х, а в Новій Зеландії — у 1990 році.

Ефективність приватизації багато в чому залежить від ступеня розвитку інших складових ринку, які її забезпечують. Розглянемо деякі з них.

Свободу підприємництва продекларовано у законодавстві, але не закріплено механізмами рівного і вільного доступу до фінансових та матеріальних ресурсів, ринків збуту і технологій. Власник не захищений від рекету кримінального та державного характеру. Диктові монополіста ми реально можемо протиставити тільки цінове регулювання, що в свою чергу призводить до порушення ще одного принципу ринку — еквівалентності обміну. Необхідно додатково згадати про значні диспропорції між рівнями розвитку та цінами в промисловості і сільському господарстві. Лібералізація цін тільки поглиблює ці диспропорції.

Тому приватизація підприємств все нових і нових галузей нагадує їх поспішне та вимушене викидання за борт державного сприяння через відсутність коштів і вміння співпрацювати з ними в розбурхану псевдоринкову стихію, до якої вони зовсім не підготовлені і яку, в свою чергу, ще більше затягують у стадію хаосу, занепаду та криміналізації.

Чинники, що встановлюють об'єктивні обмеження щодо темпів приватизації, такі:

1. Нерозвиненість внутрішнього ринку капіталу.

2. Консервативність і недостатність законодавства та правових механізмів.

3. Кадрово-соціальні проблеми.

Ці чинники дуже важливі і кожен з них потребує окремого дослідження економістів.

Серйозним наслідком нерозвиненості правового механізму стала тотальна корупція під час проведення приватизації. Хоча від цього і не легше, та дане явище має міжнародний характер. У Східній Німеччині й Угорщині керівники органів приватизації пропрацювали менш як рік, в Аргентині весь уряд відправили у відставку через махінації під час роздержавлення.

Спростовуючи твердження щодо суцільної приватної власності країн ринкової економіки, надамо ще одну інформацію. У Франції, Італії, Республіці Корея, Бразилії, Малайзії, Сингапурі та інших (автором відібрані країни як традиційно високого, так і прискорено зростаючого життєвого рівня) значний відсоток державних підприємств і ефективність їхня не нижча, ніж приватних.

Західні економісти вважають, що на ефективність виробництва більше ніж форма власності впливає наявність конкурентного середовища. Тому, наприклад, Федеративна Республіка Німеччина, вкладаючи щорічно понад сто мільярдів марок в економіку Східної Німеччини, приватизує не більш як 300 підприємств за місяць.

При Маргарет Тетчер у Великобританії дуже успішно виконувалась програма приватизації, розрахована на 10 років. При цьому приватизувалось 25 підприємств на місяць, використовувалось 22 методи приватизації. І це робилося у країні-першопрохідниці капіталістичної системи з повним та поглибленим відпрацюванням усіх складових ринкової економіки. Про ці факти необхідно пам'ятати, в галопуючому тем-

пі викидаючи з державного сектора все нові і нові ланки народногосподарського механізму.

Обов'язково слід розробити спеціальний порядок приватизації об'єктів стратегічного значення. У нас є розуміння життєвої важливості паливно-енергетичного, транспортного (майже скрізь у світі він державний) та оборонного комплексів, але немає законів щодо їх обов'язкового державного характеру, і на сьогодні проводиться покvapливе та непродуктивне роздержавлення цих галузей.

В Україні понад 270 тисяч вчених, інженерів і технологів, 130 тисяч працюють у галузях досліджень та розвитку технологій. Близько 30 відс. з них працювали безпосередньо на оборону. Ми маємо понад 1000 науково-дослідних інститутів і понад 2000 конструкторських бюро. Це величезний потенціал, який відповідає рівню багатьох високорозвинутих країн. За законом щодо приватизації ці науково-технічні установи нічим не відрізняються від будь-яких інших об'єктів. їх оцінка відповідає балансовій вартості будинків, де вони знаходяться, а продажна вартість з аукціону — купівельній спроможності покупців.

Після приватизації ніхто з власників не буде використовувати ці установи за колишнім профілем діяльності. Втративши їх, ми станемо нацією без майбутнього. Причому, слід захищати не тільки новітні, а й традиційні промислові технології. Всі ми полюбляємо мати за зразок Японію. Між тим, у нинішньому стані для нас цікавіший інший приклад — Італія. У цій країні високий економічний рівень досягнутий за рахунок застосування традиційних промислових технологій середньої складності.

Особливу дискусію викликає визначення правового режиму приватизації іноземними власниками. Відкинемо політизовані нашірування щодо даного питання і розглянемо його з суто економічних позицій.

Вважається, що зарубіжні власники, купуючи підприємства, в подальшому модернізують їх, запровадивши нові технології та методи роботи. На жаль, цього у більшості випадків не відбувається. При проведенні відкритого розпродажу майна в країнах колишнього соціалістичного табору іноземці купували лише прибуткові підприємства, які мали експортний потенціал, і не виявляли бажання придбати ті, де потрібні значні вкладення в модернізацію. Високі технології і наукоємкі виробництва практично не створюються. Про це ж свідчить і досвід інвестиційної діяльності іноземних компаній на сучасному етапі в Україні. Новітні технології ніхто не дарує, оскільки вони є вирішальним чинником у боротьбі за світове економічне лідерство.

Понад сто років Японія впертою працює створювала підвалини свого економічного зростання, з 1868 року ведучи послідовну політику освіти населення та ознайомлення із світовими технологіями шляхом відрядження за кордон на навчання, імпортування найкращих машин і обладнання, запрошення радників та вчених, створення зразкових фабрик і заводів. Нам також потрібно розробити національну економічну концепцію та почати діяти у відповідності з її напрямками і пріоритетами, а не намагатись проводити дешевий розпродаж країни в надії, що іноземний власник виведе нас в люди.

Давайте розглянемо ще один аспект приватизації — роль народу у її проведенні. Ми настільки «затягали» і «затерли» саме слово «народ» у роки перебудови та становлення України як держави, так багато декларували від імені народу, що його навіть якось незручно вимовляти. Подібне стосується і слова «демократія», що стало в деякій мірі навіть лайливим, а також безцінним матеріалом для кпинів сучасних сатириків. Між тим, до демократії ми цілеспрямовано рухались багато років, а заради народу намагаємось проводити реформи, в тому числі і приватизацію. Та й від самої позиції народних мас дуже, багато залежить.

Так, в Німеччині соціальні ринкові реформи варто приписувати не тільки Л. Ерхарду, але й німецькому народу, оскільки завдяки широкій роз'яснювальній роботі і переконуванням залучених виробників та фахівців у необхідності проведення реформ співвідповідальність лягала на всі маси. Це знімало надмірне політизування ситуації та партійні протистояння. Такий підхід доцільно використати і керівникам нашої держави.

У минулому для України були характерні різні форми приватизації, а також існували суттєві відмінності між регіонами. Наприклад, скасування кріпацтва в Західній Україні у 1848 році стимулювало розвиток дрібнотоварного виробництва з певними рисами кооперування, що було викликано демографічною ситуацією (надлишок населення) та впливом Європейських країн. Навпаки, на сході України після 1861 року набув поширення розвиток великомасштабного виробництва із створенням господарств по обробітку землі. В Україні є і досвід хутірного господарювання, а також сільських громад та толоч.

Тому, коли вести мову про приватизацію на селі, у нашому сільськогосподарському секторі економіки була б доцільна рівноправна праця великих сільськогосподарських об'єднань на добровільних засадах на зразок асоціацій селян, сільськогосподарських акціонерних товариств чи сільськогосподарських підприємств, а також приватних власників — фермерів, індивідуальних селянських господарств та інше.

Землю і окремі паї доцільно мати у власності, успадковувати, але не потрібно їх продавати, принаймні поки люди не перестануть бідувати та не оговтаються від нинішніх негараздів. Інакше ми можемо отримати таку ситуацію, коли земля викуплена у жабраків, п'яничок тощо (ці типи людей взаємопов'язані, і їх на селі, на жаль, значна кількість), але не потрапила до рук справжнього господаря. В майбутньому у випадку позитивного вирішення питання продажу землі необхідно розробити механізм, який би забезпечував право на придбання тільки тому, хто на ній працює та має необхідні знання і досвід роботи.

Рівномірну приватизацію всього майна України населенням було вирішено провести з допомогою приватизаційних сертифікатів. Після проголошення незалежності за підрахунками академічних експертів, яких важко запідозрити в некомпетентності, її національне багатство оцінювалось такою сумою, що на кожного громадянина країни припадало близько 40.000 дол. США. В реаліях при видачі сертифіката частка кожного становила 1 млн. 50 тис. крб., тобто 7 дол. США. Різниця між показниками — на чотири порядки. Помноживши цю цифру на кількість громадян України, виявимо, що все багатство нашої держави становить 371 млн. дол. США. Сума настільки далека від істини, що про неї навіть смішно говорити. Вірніше, не смішно, а дуже сумно. Невже працею багатьох поколінь українців, розпочинаючи з часів Київської Русі, ми спромоглися тільки на такі скарби? Як би не так! Чому ж тоді нам тільки у борг дають у 20—30 разів більше? Під яку заставу? Невже країни Заходу чи Міжнародний валютний фонд не вмють рахувати? Та ні, вони рахують дуже гарно, значно краще від наших керівних діячів.

Приватизація з допомогою приватизаційних сертифікатів перетворилася у фарс, тим більше, що вклавши їх в непрацюючі підприємства, в абсолютній більшості ніяких дивідендів люди не отримали. Держава жорстоко погралася з населенням у гру, яку можна назвати «народна приватизація» чи «народний капіталізм».

Те ж саме можна сказати і щодо оренди підприємств, а особливо їх акціонування. Проведене в широких масштабах, воно охопило більше половини суб'єктів господарської діяльності України.

У своїй основній масі приватизація в державі проведена, причому здебільшого саме методом створення акціонерних товариств. Цю складову ринкової економіки ми опанували. Опанували на тому папері, який все стерпить. Прибутку абсолютної більшості власників-акціонерів, нарощуванню обсягів виробництва конкурентоздатної продукції, зростанню економічного добробуту держави та рівня життя її населення зміни форми власності не сприяли ні в якій мірі. Все було зроблено формально, аврально, з численними помилками та перекосами і креном у бік злочинної діяльності та реструктивних процесів. Але на папері все виглядає законно і красиво, тому коли прийде час економічного ренесансу і ми почнемо виправляти помилки, зробити це буде нелегко в реаліях життя та дуже важко в юридичному плані.

Переїдемо до наступної складової ринкових реформ — лібералізації зовнішньоекономічної діяльності. Даній темі присвячений окремих розділ книги. У цьому матеріалі доцільно навести тільки окремі положення і висновки щодо ситуації в державі:

1. Україна повністю віддала вітчизняний ринок іноземному товаровиробнику, не захистивши свого з допомогою митних та акцизних податків.

2. Ми добровільно пішли з товарних ринків країн СНД та Східної Європи.

3. Наростаюча технічна відсталість і реструктуризація виробництва у бік енерго- та матеріалоємких технологій робить наші товари неконкурентоздатними на ринках світу.

4. Відсутність ефективних перепон щодо вивозу капіталу за кордон призвела до того, що ми без вигоди для себе інвестуємо економіку розвинених країн.

5. У намаганні отримати досить високопроцентні валютні позики уряд України йде на виконання всіх вимог щодо курсу держави і проведення реформ, які встановлює Міжнародний валютний фонд та інші фінансові організації.

6. Наші спроби брати активну участь в організації міжнародної торгівлі ГАТТ та інших установах і досягти економічного ефекту від такої діяльності не дали реальних результатів. Україну тримають в режимі економічних обмежень та санкцій, а також все сильніше закручують удавку антидемпінгових процесів. Проте це не зменшує нашої незрозумілої активності і поступливості щодо виконання п. 1—5 даних висновків.

Такий ліберальний підхід щодо своєї зовнішньоекономічної діяльності не може дозволити собі, навіть високорозвинена країна, яка відпрацювала всі питання вільної торгівлі, має конкурентоздатну економіку та відповідні гарантії і послаблення інших держав, що співпрацюють з нею. Україна такий надринковий підхід культивує, тим самим оволодівши ще однією складовою омріяної моделі економіки. На жаль, ця складова в умовах, що існують, приносить чергові збитки та падіння обсягів виробництва.

Особливе питання — взаємовідносини з Росією. Вона — майже єдина поки що держава, котра дає Україні життєво важливі енергоносії — нафту та газ. Крім того, це величезний і найбільш освоєний ринок збуту нашої продукції. Тільки кооперація з Росією може допомогти вижити хімічній та машинобудівній промисловості, у тому числі судно-, авіа- і автомобілебудуванню. Між тим, на практиці для співпраці з Російською Федерацією робиться дуже мало. Це ще одне свідчення того, що реформаторські потуги мають на меті не відновлення, а подальшу деградацію реальної економіки.

Щодо зовнішньоекономічної політики в цілому, то в ній відсутній економічно доцільний та політично виважений курс на стратегічне партнерство, який враховував би переваги і знижував чинники негативного характеру. Кожна країна, де побував Президент (а він досить часто здійснює закордонні поїздки), відразу оголошується зоною стратегічних інтересів. Як правило, ці заяви не підкріплюються реально працюючими угодами та плідною співпрацею.

Економіка України не зможе інтенсивно розвиватися, якщо посправжньому не стабілізувати валютно-фінансове та кредитне середовище, не припинити на здоровій основі інфляційні процеси. За допомогою грошово-кредитної і фінансової політики (включаючи цінову, податкову та процентну) можна створити умови як для бурхливого економічного розвитку, так і для паралічу власного товаровиробництва та держави в цілому. Наша молода країна, опинившись у кризовому стані, не знайшла шляхів реального й ефективного використання даних факторів. Проте, що стосується чисто зовнішньої бутафорної сторони оформлення ринкових декорацій, то ми маємо у себе:

- дворівневу банківську систему з розгалуженою мережею загальнодержавних та регіональних комерційних банків;
- досить стабільну національну грошову одиницю гривню;
- невтручання держави у процеси цінового регулювання, незважаючи на різкий диспаритет цін, наприклад, між промисловою та сільськогосподарською продукцією;
- безкінечні революційні зміни в податковій системі.

Дані напрямки опрацьовані на законодавчому рівні і впроваджені в соціальні та економічні процеси. Безумовно, ця робота була не обхідна як дії, що сприяли розвитку ринкового середовища. Проте реальної користі у вигляді каталізатора економіки вона поки що не принесла.

Успіх економічних реформ в Україні, подолання глибокої депресії та відродження національної економіки у значній мірі буде залежати від розвитку малого і середнього підприємництва. Саме воно дозволяє залучити вільні кошти населення, інвестиції, сприяє структурним перетворенням у народному господарстві, насиченню ринку товарами та послугами, забезпеченню зайнятості значної частини населення і за рахунок цього підвищенню добробуту народу. Крім значного економічного ефекту, цей бізнес суттєво впливає на політичну ситуацію шляхом створення середнього класу, який усвідомлює важливість демократичного процесу та забезпечення його незворотності, є гарантом стабільності у державі.

В Україні діє близько 100 тис. малих підприємств, в яких зайнято до 5 відсотків загальної чисельності працівників народного господарства, 3,2 тис. кооперативів, 3,5 тис. спільних підприємств з прямими іноземними інвестиціями, 35,8 тис. фермерських господарств.

З метою зняття штучно створених бюрократичних бар'єрів для розвитку даного напрямку ринкової інфраструктури необхідно:

- скоротити перелік видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню;
- максимально спростити, здешевити і прискорити надто складну, дорогу і тривалу процедуру реєстрації малих підприємств;
- обмежити число контрольних органів, які здійснюють їх перевірки, та кількість перевірок;
- визначити пріоритетні напрямки і методи державної підтримки малого підприємництва, особливо щодо інноваційного забезпечення суб'єктів у виробничій сфері, сільському господарстві та будівництві;
- створити в регіонах інститути підтримки малого підприємництва — агентства, фонди, бізнес-центри та інше;
- вжити заходи по захисту від криміногенних елементів і рекету.

Період бурхливого зростання кількості малих підприємств в Україні у 1992—1993 рр. (темпи росту склали 148,5 відс.) змінився порівняною стабілізацією. У 1994 році вони становили 106,4 відс., у 1996—101,6 відс. Частка малого та середнього бізнесу у створенні валового внутрішнього продукту складає 10 відс., тоді як у країнах з розвинутою ринковою економікою вона доходить до 60—70 відс. Цю сферу не обхідно розвивати як самостійний сегмент в економічному механізмі держави, але можна з достатньою впевненістю констатувати наявність в Україні і даної складової ринкової економіки.

З наведеного аналізу можна зробити висновок, що основні компоненти ринкової економіки, які відрізняють її від економіки планово-директивної, в Україні в тій чи іншій мірі впроваджені. Тоді чому ж вони дали від'ємний результат?

Реформування відбулось за рахунок ігнорування чи принесення в жертву головних складових та цілей економічної моделі як ринкового, так і командно-адміністративного типу — розмірів валового внутрішнього продукту, обсягів виробленої продукції, конкурентоспроможності виробів та зовнішньоекономічного сальдо, продуктивності праці і, нарешті, рівня життя населення та його соціального захисту. Власне, заради цих складових, особливо двох останніх, і повинні проводитись реформи всіх видів та напрямків, в тому числі і ринкові.

У попередньому матеріалі було наведено багато причин невдач та промахів у стратегії і тактиці змін та перетворень. Не все правильно задумувалось, а задумане — не виконувалось. Тут ми підійшли до причин невиконання. Чому в цілому законослухняна з високоорганізованою контрольною функцією держава, якою був Радянський Союз, не передала у спадщину цю корисну рису, а натомість з'явилися анархія та всюдозволеність? Невже причини тільки в недосвідченості чиновників і невисокій виконавчій дисципліні в усіх ланках народногосподарського механізму? Автор бачить інше — корумпованість та кримінальну злочинність, що злим демоном витають над всіма багатствами і ресурсами України.

Рівень злочинності, в тому числі економічної, зростає. Справа тут не в ринковій чи плановій економіці. Справа в корумпованості, що, мов злая кістка пухлина, вражає все нові і нові здорові клітини суспільства, у повній безконтрольності, безвідповідальності і всюдозволеності. За рівнем злочинності та корумпованості багато хто в світі вже порівнює Україну з Колумбією, до речі, країною суто ринкової економічної моделі, тільки з кримінальним підтекстом.

Злочинність, що процвітає в державі, умовно можна розділити на такі складові:

- олігархія;
- корупція;
- лобіювання злочинних дій;
- тіньова економіка;
- наркобізнес;
- горілчаний, спиртовий і тютюновий бізнес;
- злочинні угруповання;
- рекет;
- хабарництво;
- крадіжки за місцем роботи — в основному з промислових та сільськогосподарських підприємств.

Допоки ми не зупинимо злочинність в усіх її проявах, створити правову заможну державу з ефективно діючою економікою неможливо.

Не тема даного матеріалу розповідати про суто кримінальні явища. Наведемо лише кілька прикладів, де злочин, на перший погляд, відсутній.

Приклад перший — передвиборна гарячка. Це завжди величезний ризик для економіки, особливо ослабленої. В економічній теорії є термін «політичний цикл», і він мовби створений під виборну кампанію. У цей час можливе різке зростання грошової маси та бюджетних витрат, пов'язаних з даними політичними подіями. До того ж влада, термін дії якої закінчується, і багато її представників індивідуально намагаються поворішувати питання особистого характеру, а також забезпечити законодавчу підтримку інтересів окремих груп та залучення коштів фінансових структур. Те ж саме сподіваються зробити претенденти на високі звання депутатів. Задіяні великі гроші, місце яких в інвестиційних проєктах та заходах соціального захисту обездолених. Питання вирішуються на межі закону і беззаконня.

Приклад другий — лобіювання в органах влади фінансових інтересів окремих груп капіталу в обмін на відповідну матеріальну виснагороду. Причому це ті гроші, які ми платимо у вигляді податків, часто надто високих. Вони виймаються з кишень звичайного платника податків і з допомогою посередницької ланки переходять до кишень корумпованих чиновників чи їх угруповання. Лобіювання ведеться практично відкрито, але силові структури держави, посилюючись на недоліки законодавства, не в змозі захистити громадян України від все зростаючих апетитів бюрократичного апарату.

Приклад третій — бюджетне фінансування сільського господарства. Десь близько 40 відс. коштів за 1996 рік потрапило не просто у два окремі, до речі, не дуже впливові регіони з 25, а в два господарства — по одному в кожній області. Там збудували величезні тепличні комплекси, підприємства переробної промисловості. Це за умови, що подібні споруди в усіх областях України через відсутність попиту чи сировини простоюють, а новобудови з'явилися в дуже віддалених куточках держави. Економічна недоцільність будов не викликає сумнівів. Між тим, рішення було прийняте і навіть виконане, що буває не часто, коли йдеться про бюджетне фінансування виробництва. В чому тут справа? Та просто дані господарства очолювали депутати Верховної Ради, керівники однієї з партій, що підтримує правлячу верхівку. З моральними якостями цих керівників все зрозуміло. Нанесені збитки величезні. А де ж ті бізнес-плани і їх уважний аналіз, та система організації і контролю, яка повинна спрацювати, включивши в подібних випадках «право на вето»? Хочеться згадати класика: «Сатана там править бал!».

Приклади криміналізації суспільства та вседозволеності для його верхівки можна продовжувати і далі. Так розкрадаємо країну — хто в кишеню, хто в мішок, а хто ешелонами чи безготівковими платіжними дорученнями на кругленьку суму у твердій валюті. Доти, поки ми не наведемо порядок у власному домі, ніяка економіка ринкового чи планового типу нам не допоможе.

Знову повернемося до проблем суто економічного характеру. В основному, на сьогодні ми живемо за підказками дядечка Сема. А як він сам реформував економіку своєї держави? Тільки за рахунок ринкових складових, які нам рекомендовано і які були описані в даному розділі, чи ще дешево, наприклад державне регулювання, використовував?

Розглянемо досвід проведення Франкліном Делано Рузвельтом реформ «нового курсу» при виході США з великої депресії 1929—1933 рр.

Ф. Д. Рузвельт, по суті, був першим державним діячем, який не лише офіційно заявив про недоліки ринкового господарства, а й став лідером у пошуку засобів і методів, що підправили б та доповнили діяння

ринкового механізму, у створенні в масштабах держави моделі змішаної економіки.

Можна визначити основні складові його реформ:

1. Вдосконалення банківської системи. Спостерігачі того часу стверджують, що якби Рузвельт вирішив націоналізувати банківську систему США, великих перепон він би не зустрів, настільки низькою була популярність банкірів у країні (чим не наша ситуація сьогодні?). Президент цим шляхом не пішов, але було посилено державне втручання у банківські справи. Кредит і грошовий обіг взяли під безпосередній нагляд і контроль уряду, а також змінили законодавство щодо банків. Насамперед воно стало спрямованим на посилення ролі держави в кредитній системі та всій економіці країни. Держава визначилась, як найбільший кредитор приватного підприємництва. Уряд взяв до своїх рук і поставив під нагляд банківські та валютні операції США. Відбулося передання золотого запасу, на якому ґрунтувалась американська валюта, у розпорядження державної скарбниці.

2. Політика «затягування пасків» на державному рівні. До 10 березня 1933 року було підготовлено білль про зниження заробітної плати федеральним службовцям та членам Конгресу. Щорічна економія становила 750 млн. дол. Значними були і моральні дивіденди від такого кроку.

3. Скасування сухого закону, яке одночасно передбачало введення податку на продаж спиртних напоїв. Таким чином тіньова економіка втратила, а бюджет здобув значне джерело доходу.

4. Боротьба з безробіттям шляхом створення спеціальної установи, через яку пройшло близько 3 млн. молодих людей. Вони в своїй більшості уникли соціального дна. Держава отримала можливість контролю над зростанням злочинності, що неминуче в умовах глибокої соціально-економічної кризи. Нарешті, прямий економічний ефект — створення нових комунікацій (шляхів, мостів, розв'язок), лісонасаджень, меліорація. Все це результат виконання відповідної державної програми.

5. Вирівнювання ситуації в сільському господарстві шляхом встановлення паритету цін на сільськогосподарську продукцію та промислові товари, а також протекціонізм держави тим фермерським господарствам, які змогли пристосуватись до прогресу в агропромислових технологіях і жорстких вимог щодо обсягів виробництва та задіяння робочої сили.

6. Створення Національної адміністрації по оздоровленню промисловості у вигляді колосальної державної машини з відповідними органами у штатах і містах. За час своєї дії вона прийняла близько 750 кодексів, які охопили найрізноманітніші види виробництва. Кожен кодекс був нормативним документом для визначеної галузі промисловості. В ньому директивно встановлювались обсяги виробництва, застосування технологічних процесів, дотримання техніки безпеки, а також обумовлювалась мінімальна заробітна плата та тривалість робочого дня. По суті, вводились державні замовлення, створювались умови для розвитку високоєфективних вітчизняних (просимо звернути увагу!) підприємств.

7. Соціальний захист безробітних і жертв економічної кризи.

Заходи здійснювались комплексно, з урахуванням всіх явищ та ситуації в американській економіці. Проте не було й мови про лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності (допуск на ринок США товарів інших країн), вільні ціни, невтручання у справи банківських установ та інше. Навпаки, було встановлено державне регулювання економічних процесів. Більшість з важелів цього регулювання залишилась і на сьогодні.

Можна визначити такі основні напрямки державного регулювання економіки змішаного типу, яку нині всі якраз і називають ринковою:

1. Регулювання розмірів податків та їх диференціація.
2. Встановлення процентних ставок по кредитах комерційних банків.
3. Інвестиції у виробничу і соціальну інфраструктуру, державні контракти, замовлення та закупки.
4. Регулювання готівкової грошової маси.
5. Державна політика ціноутворення.
6. Планування (прогнозування) економіки.
7. Вплив на інтеграційні процеси.

Про масштаби державного регулювання соціально-економічних процесів свідчать хоча б такі цифри: на початку 90-х років державні інвестиції в соціальну сферу Сполучених Штатів Америки склали 20 відс. валового внутрішнього продукту, а Німеччини — 29 відс.

У 70-х роках на сцену виходять такі напрямки економічної політики, як рейганоміка і тетчеризм, які передбачають реприватизацію значної частки державних підприємств, скорочення соціальних програм, зниження податків на підприємців і в кінцевому рахунку — зменшення рівня прямого державного втручання в економічне життя країн. До того ж нафтова криза 70-х років, що спричинила стагфляції, вимагала проведення жорсткої монетарної антиінфляційної політики. Сказане, безумовно, не означає відмови від ідей державного регулювання економічних відносин. Деяке збільшення чи зменшення такого втручання — об'єктивний процес пошуку оптимальної моделі ринкової економіки.

Рекомендації західних теоретиків щодо країн колишнього табору соціалізму полягають у тому, що оскільки вони не мали складових, що відрізняють ринкову економіку від планової, а також були політизовані, необхідно, як це сформулював Д. Сакс у кінці 80-х років, «створити прості ринкові форми господарювання без огляду на існуючі різновиди та особливості ринкової капіталістичної економіки». У цьому була квінтесенція неоліберального підходу до країн соціалізму.

На сьогодні значна кількість відомих теоретиків Заходу, таких як Я. Корнаї, Е. Емдсен, Я. Коханович, Л. Тейлор, К. Нільсен та інші, відхиляють таку позицію, як неправильну, тенденційну і шкідливу. Вони вважають, що стосовно перехідних суспільств Європи «вся соціалістична спадщина відкидалася з ідеологічних мотивів». Між тим, «радянологи» і, зокрема, «переходознавці» у своїх дослідженнях визначають незаперечні досягнення цих країн у галузі соціального забезпечення. Так, Емдсен, Коханович та Тейлор у книзі «Ринок знаходить собі пару»: зазначають, що в колишніх соціалістичних країнах був досягнений високий рівень освіти та професіоналізму працездатного населення, задовольнялись основні людські потреби, була створена значна соціальна інфраструктура. Щодо промислової сфери вони роблять висновок, що певні підприємства у державній власності нагромадили «ноу-хау» і технології, які можна порівняти з тими фірмами, що вийшли на новітні світові рубежі. Вчені також звертають увагу на поміркований і в цілому доцільний рівень майнової та доходної диференціації в суспільстві, який є активом за умови забезпечення стабільного економічного зростання, що видно з досвіду країн Південно-Східної Азії.

Як висновок, вчені чітко констатують: «Найважливіше те, що вибір капіталістичної моделі, яка відноситься до вісімнадцятого століття і є вкрай примітивною формою ринкової економіки, не дав можливості упродовж кількох років закласти фундамент сучасного капіталістичного розвитку, якого так бажали східноєвропейці... Ця модель дозволила успішно позбутися меркантилізму і створити текстильну промисловість в аграрній Англії, але вона завдала великих соціальних

збитків та знизила продуктивність праці при спробах перебудови Східної Європи на засадах конкуренторозвинених країн капіталізму».

Західні економісти підтверджують те, що було очевидно для людей, не засліплених ідеологічними догмами. Крім ринкових компонентів, які в тій чи іншій мірі є в кожному суспільстві, а особливо в капіталістичному, головною складовою розвитку економіки є рівень конкурентоспроможності продукції, що базується на ресурсах, нагромаджених у сферах науково-дослідних та проектно-конструкторських робіт. Без активної державної політики їх не створити. Успіхи в цьому напрямку мають як країни Заходу, так і комуністичний Китай, що йде своїм особливим шляхом реформування економіки.

А яким шляхом треба йти нам?

Світовий досвід конструктивного розвитку диктує необхідність побудови суспільно-економічної формації, яка має служити людині і максимально сприяти реалізації її фізичного та інтелектуального потенціалу не на звичних всім нам «ізмах» («капіталізм» «комунізм», «соціалізм» та інше), а на основі здорового глузду. Для цього потрібно надати кожному право вибору, де і як реалізовувати свої можливості, не нав'язуючи пріоритети методами політичних догм та адміністрування.

Це може бути лише суспільство з багатокладною економікою, в якому на рівних конкурентних засадах розвиваються і державна, і колективна, і акціонерна, і приватна власність.

Розбудова суспільства здорового глузду, що ґрунтується на моральних та загальнолюдських цінностях, має розпочатися з політичної злагоди і консолідації зусиль всіх партій у напрямку економічного оздоровлення країни та кваліфікованих, продуманих і послідовних кроків виконавчої влади, які знайдуть відгук у всіх верствах суспільства.

Для розвинених країн у ринкових відносинах особливо характерні соціальний захист та регулювання економічних процесів. Причому, чим більша частина населення потребує соціального захисту, тим чіткішою і жорсткішою має бути функція державного регулювання. А оскільки в нашому суспільстві основна маса населення потребує захисту, то функція регулювання має бути цілеспрямованою і ефективною.

Необхідною умовою того, щоб бути впливовою розвинутою країною у світі, є не стільки величина території та населення, досконалість і обсяги озброєнь, а в першу чергу рівень економічної незалежності держави. Найважливішим інтегральним показником економічної незалежності є відношення обсягу імпорту до валового національного продукту. У Сполучених Штатах Америки це співвідношення складає 9,5 відс., в Японії — 13,6 відс., в Україні — понад 60 відс. Оце так доінтегрувались у світове співтовариство та долібералізувались із зовнішньо-економічною діяльністю — США перегнали більш ніж у 6 разів! Тільки радості щось немає, а плакати, навпаки, хочеться.

Таким чином, для України, якщо вона прагне потрапити у коло розвинених держав, стратегічним є підвищення рівня економічної незалежності.

Поступальний рух держави у принципі неможливий без науково-технічного прогресу. Хоча у світі інноваційна теорія економічного розвитку з'явилась на початку двадцятого століття в працях українського вченого М. Туган-Барановського, наші владні структури чомусь керуються не даною концепцією, а порадами іноземних експертів іншого напрямку. Країни, що прискорено розвиваються, навпаки, сприймають теоретичні розробки нашого земляка за належне. Наприклад, збільшення у Республіці Корея ВВП за 17 останніх років у 36,6 раза досягнуто завдяки зростанню витрат на науку у 220 разів. Кредити там передусім на-

правляються в науково-технічний прогрес, тоді як в Україні 90 відс. позичок осіло в торгівлі. Як результат, за останні 10 років в розвинених державах кількість людей, що працюють у науці, подвоїлась, а в Україні за 5 років реформ вона скоротилась у 1,5 рази. Наукова діяльність і використання нових технологій у країні практично припинені.

У цих умовах поряд з відродженням вітчизняної науки та промисловості, для чого повинні бути задіяні організаційні зусилля і фінансові ресурси, як один з напрямків доцільного використання точкових експортних виробництв, що можуть виникнути в разі залучення західних транснаціональних компаній та створення ними місцевих філій. Даного явища не треба боятися, це річ, зовсім відмінна від приватизації наших підприємств іноземними власниками. Бачаться такі основні переваги створення філій і дочірніх підприємств:

- сучасні технології, що з'являться на вітчизняному товарному ринку, — старі компанії завозити не будуть, та вони в них і не збереглися, давно «згнили» як брухт;

- задіяння працівників в умовах зростаючого безробіття;

- підприємства створять навкруг себе інфраструктуру, яка в більшості випадків буде належати вітчизняному товаровиробнику.

Тому необхідне державне сприяння даному сектору економічного відродження України.

Потрібно також пам'ятати сумні уроки минулого щодо насильницького насадження реформ. Нововведення, які впроваджуються непродуманно, аврально та формально на догоду радникам псевдоринкової економіки без підтримки широких верств населення, української інтелігенції, і трудових колективів (напівзабутий термін), приречені на невдачу.

Дозвольте процитувати одну з попередніх книг автора «Проблеми економіки Чернігівщини»:

«Який вихід із становища, що склалося? Що потрібно зробити, щоб змінити на краще ситуацію в економіці, полегшити життя людей?»

Перш за все, треба від міфів і легенд, напівправди і кривих дзеркал переходити до такої оцінки ситуації, прийняття таких рішень, які продиктовані реальним становищем і необхідністю, здоровим глуздом.

Ми повинні вийти з того стану напівпаралічу, коли говорити деякі речі про економіку, використовувати ряд економічних термінів вважається поверненням до вчорашнього дня, догматизмом і так далі.

Є така думка, що нас врятують тільки демократія і ринок. При цьому під демократією в реаліях ми маємо на увазі повний хаос і охлократію, своєрідний стиль життя відповідно до конституції, батька Махна з республіки Гуляй-поле. Ця конституція, за згадками, складалася всього-на-всього з двох параграфів і проголошувала:

Параграф 1. Ніхто нікому нічого не зобов'язаний.

Параграф 2. Ніхто не зобов'язаний виконувати Параграф 1.

Ось так і не більше. Приблизно так ми і живемо останні роки.

А що ж ринок? Звичайно, ринкова економіка це гарно. Але хотілось, би зробити декілька уточнень.

По-перше, державами, які розвиваються відповідно до законів ринкової економіки, є не тільки Сполучені Штати Америки, Німеччина, Канада і так далі, де рівень життя дуже високий, а і Сомалі та подібні до неї країни, де люди помирають від голоду. Думаю, що ми не зовсім раді будемо опинитися в ринковій ситуації останніх, хоча, до речі, ідемо туди, як говорили колись, семимильними кроками.

По-друге, чисто ринкової стихії без елементів державного регулювання економіки, планування чи прогнозування немає. Франція ж, наприклад, успішно виконує свої семирічні плани.

По-третє, кожна країна йшла до ринку своїм особистим тернистим шляхом, проторюючи нелегку стежку-доріжку через чагарники проб і помилок. Шлях цей довгий і важкий. Скопіювати чийсь досвід на сто відсотків в його «чистому» вигляді, зробити в себе, «як у Америці» або «як у Швеції» не вдавалося ще нікому. Не вдасться і нам. Ми повинні знайти свій шлях, який обов'язково має включити і досвід та елементи планової економіки, і менталітет українського народу, і багато чого іншого.

Нарешті, четверте. На даному етапі всі свої біди і недоліки, безгосподарність і невміння працювати ми прикриваємо ринком. Мовляв, що ви хочете, ринок же. Під цим ми розуміємо, що хто як бажає, так той і робить. Останнім часом дуже поширений термін «перехідний період до ринкової економіки». Термін сам по собі правильний, я не проти нього. Але я проти того, що під ним мають на увазі. А мають на увазі приблизно таке:

«Зараз, на перехідному етапі, нам дуже погано. Причому, чим швидше підуть ринкові реформи, тим буде гірше. Зате потім, коли опинимось в ринку, нам буде дуже добре».

Своєрідна шокова терапія. Як співалося в одній популярній колись пісенці: «Это даже хорошо, что пока нам плохо».

...Все повинно робитись так, щоб покращувати ситуацію вже зараз, а не в далекому неосяжному майбутньому. Критерій реформ повинен бути один — ефективність. Якщо є ефект від реформи, в першу чергу економічний, ми це робимо. Якщо нема — повертаємо назад і шукаємо інший шлях. Реформи, які розвалюють державу і суспільство, призводять до зубожіння народу, нікому не потрібні. Рішення повинні бути відпрацьовані і зважені, приносити практичний результат. Причому, на цьому етапі життя країни повинні бути потужні державні важелі управління».

Прошу в читачів вибачення за довгу цитату. Для чого вона наведена? Книга, про яку йдеться, написана п'ять років тому. Для перехідних періодів, коли все нуртує в державі і суспільстві, відтинок часу досить значний. А що змінилося? Притерлись терміни, які були тоді порівняно новими та незвичними, формально дещо далі пішли процеси приватизації. Зате економічна яма, в якій ми знаходимось, набагато глибша.

Автор не бачить підстав для зміни своєї продуманої та зваженої позиції п'ятирічної давності, а тому ще раз наголошує: формально ставши на шлях ринкових реформ, ми будемо не розвинене з гарантованим соціальним захистом та змішаною регульованою економічною моделлю суспільство, а занурюємось в економіку державно-кланового корумпованого капіталізму у найбільш жорстокому і непривабливому її вигляді. У програші від цього всі верстви населення, весь народ України.

